

Вікторія Волощенко

Російсько-польське суперництво в борьбі за душі українського селянства правобережної України на зламі ХІХ і ХХ століть

Historia Slavorum Occidentis 1(10), 149-166

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

ВІКТОРІЯ ВОЛОШЕНКО (Київ)

РОСІЙСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ СУПЕРНИЦТВО
В БОРОТБІ ЗА ДУШІ УКРАЇНСЬКОГО
СЕЛЯНСТВА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
НА ЗЛАМІ XIX I XX СТОЛІТЬ

Słowa kluczowe: ukraińskie chłopstwo, czytanie, rosyjskie i polskie wpływy

Keywords: Ukrainian peasantry, reading, Russian and Polish impacts

Abstract: The article is dedicated to Polish & Russian competition carried out with the help of the printed word and its influence on the formation of national identity of the Ukrainian peasantry living at the Right-Bank Ukraine in the late nineteenth and early twenty centuries.

На зламі XIX–XX ст. селяни Київської, Подільської та Волинської губерній (“Південно-Західного краю”, Правобережної України) опинились у вирії російсько-польського ідеологічного протиборства з поширення націотворчих цінностей, важливим знаряддям прищеплення яких були друковане слово та освіта. Складна етноконфесійна мозаїка суспільства та політична ситуація після польських повстань 1830–1831 рр. та 1863 р. підносили проблему прилучення найчисельнішої групи населення (й уособлення “народу”) до читання з рівня загальнопросвітницького до національно значущого, перетворюючи її на символічне поле боротьби за “душі” селянства. Не випадково російсько-польські стосунки на Правобережній Україні описуються за допомогою мілітарної термінології¹,

¹ Д. Бовуа, *Російсько-польська війна за освіту в Україні (1863-1914 рр.)*, “Пам’ять століть”, № 5, Київ 2001, с. 42-70; Д. Бовуа, *Битва за землю в Україні. 1863-1914: Поляки в соціо-етнічних конфліктах*,

а французький вчений Даніель Бовуа вжив риторичну фігуру “російської манії щодо впливу на українські душі”. Попри переконання історика у спрямованості польського освітнього проекту на денационалізацію поляків – мешканців краю, джерельні відомості і напрацьовані в літературі матеріали дозволяють припускати, що під вплив цього проекту потрапляли кілька груп населення, віднесеного до селянського стану – не тільки поляки-католики та денобілітована і оселянена польська шляхта, але й українці-католики з уніатським корінням та українці-православні². У межах “завдань російської державної політики” найбільш неприйнятним здавалось поширення польських ідей (“шкідливої агітації”) саме серед українських селян (“корінного російського населення”)³.

Питання політики російського уряду щодо польської спільноти Правобережжя та культурної діяльності представників освічених польських верств краю неодноразово підіймалась в українській історичній літературі⁴. Хоча проблема поширення польського друкованого слова серед селянства й не виокремлювалась, щодо неї накопичені важливі емпіричні дані. Мета статті – на основі узагальнення відомих фактів, відомостей опублікованих джерел та виявлених мате-

Київ 1998, 334 с.; Ю.С. Земський, *Польська, російська та українська еліти в змаганнях за Правобережжя України середини XIX ст.*, Хмельницький 2011, 350 с.

² Зокрема див: І. Лісевич, *Духовно спраглі (Духовне життя польської національної меншини на Наддніпрянській Україні в 1864-1917 рр.)*, Київ 1997, с.8; М.В. Потапенко, *Польська національна освіта у Наддніпрянській Україні в добу Центральної ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.)*, Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ltkp/2009_56/Statti/21.html

³ Копія. Указ его Императорского величества, Самодержца Всероссийского, из Правительствующего Сената Киевскому губернатору (1910-1911), Центральный державный историчный архив Украины у м. Київ (далі – ЦДІАУК), фонд 1335, опис 1, одиниця збірки 2167, арк. 1-2; Копія. Матеріали підготовки уездных съездов по выборам в земские управления. 1907, ЦДІАУК, фонд 442, опис 637, одиниця збірки 545. арк. 55.

⁴ І. Лісевич, *Духовно спраглі*, 240 с.; М.Г. Щербак, Н.О. Щербак, *Національна політика царизму на правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX ст.)*, Київ 1997, 92 с.; В.А. Несстеренко, *Культурно-освітній розвиток поляків Поділля на початку XX ст.*, “Освіта, наука і культура на Поділлі”, т. 4, Кам’янець-Подільський 2004, с. 221-230; Е.О. Зваричук, *Римо-католицька церква та польська освіта на Поділлі (друга половина XIX - початок XX ст.)*, “Освіта, наука і культура на поділлі”, т.6, Кам’янець-Подільський 2006, с.252-259; О. Буравський, *Римсько-католицька церква Правобережної України в польському національно-визвольному русі (друга половина XIX – початок XX ст.)*, [w:] *Ідея національної державності в українському і польському визвольних рухах в історичній ретроспективі*, Житомир 2010, с.6-13; О. Буравський, *Поляки Волині у другій половині XIX – на початку XX ст.*, Житомир 2004, 168 с.; О.А. Буравський, *Римо-католицька церква у суспільному житті Волині у другій половині XIX - на початку XX ст.*, [w:] *Ucrainica-Polonica II*, т.ІІ, Київ-Житомир 2008, с. 14-19; В.В. Надольська, *Становлення і розвиток національних освітніх закладів іноземних колоністів у Волинської губернії*, “Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ”, вип. IV, ч.ІІ, Рівне 2003, с.73-77 та інші.

ріалів Центрального державного історичного архіву України у м. Києві окреслити сфери польської суспільної активності, у яких, всупереч протидії російських офіційних кіл, зберігались можливості прилучення селян до польського писемного слова; виявити види читання, які стали площиною російсько-польського суперництва за визначення національної ідентичності українського селянства.

Налаштованість на ідейне протистояння польським культурним впливам у краї, де мешкало 85 % усього польського населення Наддніпрянщини, змушувало царську владу пришвидшувати темпи складання російської шкільної системи та докладати зусиль з унеможливлення польського книгодрукування, книгорозповсюдження та читання: з 1863 р. було заборонено навчати селянських дітей при католицьких парафіях, з 1864 р. – друкувати й продавати будь-які книги польською мовою, було також підтверджено впроваджену раніше заборону на вживання польської мови в установах та приватних маєтках у розмовах з селянами і розрахунках з ними⁵. Всупереч перешкодам вишукувались шляхи удосконалення польських видань з наявних книгосховищ і нових надходжень. Нові книги видавалися в Україні у незначній кількості, більша частина припадала на імпорт. За даними І. Лісевича у 1897–1903 рр. до Росії було ввезено польською мовою 5,48 % від усієї кількості ввезених сюди книг, в 1904–1914 рр. – 7,29%. Робилося це переважно нелегально⁶. Польськими суспільними діячами був встановлений ряд таємних, напівлегальних і легальних інформаційних каналів поширення польського друкованого слова.

Налагодженню селянського читання польською мовою сприяло передусім утворення системи польського таємного шкільництва⁷. Здобуття польської освіти не дозволяло селянам робити звичайну кар'єру вчителів або писарів у державних установах, але відкритим залишається питання, наскільки володіння польським писемним словом сприяло встановленню неформального міжстанового спілкування та підвищенню соціального статусу під час роботи у польських економіях і маєтках, на цукрових заводах тощо. Будь-як, але селяни намагалися користуватись цією можливістю здобуття знань. Зацікавленість селян у набутті польської освіти відзначали і поляки, і росіяни. Г. Кутилівська згадувала, що ба-

⁵ І. Лісевич, *Духовно спрагли*, с. 4-8.

⁶ Там само, с.55-70.

⁷ Організаційні моменти зокрема висвітлювали: І. Лісевич, *Духовно спрагли*, с. 8, 11, 27-31, 39-40; Н.А. Сейко, *Доброчинність поляків у сфері освіти України (XIX – поч. XX ст.)*. Київський учбовий округ, Житомир 2006, с. 138; М.В. Потапенко, *Польська національна освіта у Наддніпрянській Україні в добу Центральної ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.)*.

жаючих вчитись у польських школах було багато, заради безпеки вчили малими групами у кількох місцях: у поміщицьких дворах та у будинку священика. За спогадами С. Зелінського, селянин “дивився й мовчав, однак у його душі пробивалося неясне, неокреслене відчуття, що в тому “панському” шкільництві є щось краще, гарніше, достойніше, ніж у мужицьких школах...”⁸. У 1909 р. начальник Волинської жандармерії занотовував, що “невольну повагу перед всім польським” через історичне тривале панування у краї католицтва і польської культури відчували навіть православні священики (у багатьох з яких залишались отримані у спадок від предків, католиків чи уніатів, польські бібліотеки)⁹. У провладному виданні Почаївського монастиря, попри намагання авторів апелювати до протистояння “польських панів” і “російських рабів”, “ворожих інородців” і “народу”, визнавалось, що частина селян прагнула переймати “звичаї панів” – відвідувати костьоли, шанувати ксьондзів та польські традиції, вживати польську мову¹⁰. У 1906 р. пожвавлення викликало надання дозволу батькам обирати мову навчання Закону Божому для своїх дітей. Зливу заяв про бажання вчити польською чиновники пояснювали підступами ксьондзів, слабкою національною самосвідомістю і затурканістю селянства¹¹.

Доступ селянства до польської книги уможливила участь у улаштуванні таємних шкіл представників різних суспільних кіл (ксьондзів, селян, робітників, службовців, землевласників). Особливе значення мала діяльність римо-католицького духовенства. Саме ксьондз, ветеран-повстанець С. Дибовський розробив перші шкільні програми¹², та й взагалі після 1863 р. костьол підпорядковує собі польські школи й визначає освітню політику¹³. Священики сприяли не тільки відкриттю шкіл, а й забезпеченню їх книжками для читання. Коли на Поділлі у 1908–1910 рр. не вистачало посібників, навчали за католицькими молитовниками, лише в окремих школах під час обшуків знаходили польські букварі¹⁴. Відсутність вільного продажу польських книжок утруднювала особисте знайомство

⁸ Д. Бовуа, *Російсько-польська війна за освіту в Україні (1863-1914 рр.)*, с. 63-64.

⁹ Секретний рапорт начальника Волинського губернського жандармського управління Волинському губернатору № 14906 від 11 листопада 1909 р., ЦДІАУК, фонд 442, опис 637, одиниця збірки 545, арк. 18-18 зв., 20.

¹⁰ М.М. Польские колонии в Юго-Западном крае за счет русской казны, Почаев 1911, 14 с.

¹¹ О. Буравський, *Римсько-католицька церква Правобережної України в польському національно-визвольному русі (друга половина XIX – початок XX ст.)*, с.11.

¹² Д. Бовуа, *Російсько-польська війна за освіту в Україні (1863-1914 рр.)*, с. 59.

¹³ Е.О. Зваричук, *Римо-католицька церква та польська освіта на Поділлі (друга половина XIX - початок XX ст.)*, с. 255.

¹⁴ В.А. Нестеренко, *Культурно-освітній розвиток поляків Поділля на початку XX ст.*, с. 226-227.

з ними, але стимулювала спільне читання та обговорення наявних видань у колі сім'ї, сусідів та знайомих. У 1912 р. ксьондз Чирський з Кам'янецького повіту роздавав дітям польські букварі, намовляючи їх не тільки самих вчитись, а й навчати двох-трьох сусідських дітей або дорослих¹⁵.

Релігійними були самі засади навчання. Прищеплення католицької лояльності було невіддільне від опанування польської мови і читання релігійних текстів, сприяючи вихованню пропольських патріотичних почуттів. Цінності католицтва свідомо протиставлялись православним. За поліцейськими донесеннями, селяни тлумачили польську початкову систему освіти як триєдину цілісність – навчання релігії, читання та польській граматиці¹⁶. За більшістю повідомлень, у польських школах дітей навчали передусім римо-католицькому Закону Божому, молитвам і польській грамоті¹⁷. Націєтворчі символи візуалізувались: у 1909 р. на Волині поширювались іконки та картинки із зображенням гербу Царства Польського і датами “прославлення і приниження Польщі”¹⁸, у 1912 р. у Новоградволинському повіті настоятель видавав у нагороду учням ікони та книги¹⁹.

У школах польськість культивували через читання не тільки католицьких текстів, а й історичних та географічних. Філології, історії та географії відводилась особлива роль. Пізніше, у 1917–1918 рр., для бажаючих перевестися з державних до польських шкіл влаштовувалися підготовчі курси з філології та історії Польщі²⁰. В. Менджецький вказує, що одним з аспектів активізації польського національного життя на підросійській території під час Першої світової війни був розвиток польських шкіл із акцентованим патріотичним спрямуванням. Навчальні програми та підручники передбачали величезну кількість матеріалів з вітчизняної історії, знання якої мало виробляти в учнів позитивне ставлення

¹⁵ І. Лісевич, *Духовно спраглі*, с.17-18.

¹⁶ Н.А. Сейко, *Доброчинність поляків у сфері освіти України (XIX – поч. XX ст.)*. Київський учбовий округ, с. 136.

¹⁷ І. Лісевич, *Духовно спраглі*, с.33-34; В.А. Нестеренко, *Культурно-освітній розвиток поляків Поділля на початку XX ст.*, с. 226-227.

¹⁸ Секретний рапорт начальника Волинського губернського жандармського управління Волинському губернатору №14906 від 11 листопада 1909 р., ЦДІАУК, фонд 442, опис 637, одиниця збірки 545, арк. 19.

¹⁹ Зведення агентурних відомостей по м. Житомиру, Волинської губернії. За спостереженнями за настроєм польського населення. 31 лютого 1912 року. Складені при Південно-Західному охоронному відділенню, ЦДІАУК, фонд 276, опис 1, одиниця збірки 418, арк. 22-22 зв.

²⁰ М.В. Потапенко, *Польська національна освіта у Наддніпрянській Україні в добу Центральної ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.)*.

до нації та Батьківщини²¹. М.В. Потапенко також вбачає у практиці польського шкільного будівництва рух за створення інституцій відтворення національної самосвідомості: процес навчання передбачав не стільки досягнення певного стандарту освіченості, скільки формування патріотизму через вивчення польської філології та історії²². Не випадково, викладання саме цих предметів опинилось під пильним наглядом влади. У 1905–1907 рр. наголошувалося на забороні навчати школярів польською на уроках російської мови, географії та історії²³. На ці три предмети не поширювався й дозвіл вибору організаторами шкіл мови викладання в приватних навчальних закладах за законом 1 липня 1914 р.²⁴

Ще з середини 1850-х рр. був зауважений ідеологічний підтекст історичних та географічних відомостей у навчальній літературі. У рукописних підручниках з географії, які використовувались у 1850-х рр., зазначалось, що бути поляком не означає просто сповідувати католицьку віру, поляком є кожна людина, що мешкає між Балтійським і Чорним морями, річками Двіною, Дніпром, Дністром, Прутом та Одером, досконало знає польську мову і ладна покласти життя за свою Отчизну та католицьку віру²⁵. В одному з виданих у 1862 р. у Варшаві й знайдених на Правобережжі польських букварів Матір Божа називалась “Королевою Польщі”, лунали заклики любити Польщу; в іншому – у кожному тексті підкреслено слово “Польща”. У 1864 р. у Південно-Західному краї був заборонений продаж букварів і підручників, які сприяли знайомству з географією та історією Польщі, якою вона була до 1772 р.²⁶

Після революції 1905-1907 рр. до змісту підручників вже не ставилися так прискіпливо. У жовтні 1911 р. подільський губернатор доповідав генерал-губернатору Ф. Трепову про відсутність випадків знаходження посібників з “тенденційним польським характером”, хоча серед книг, конфіскованих при закритті шкіл, були польські букварі, підручники для навчання читанню і письму та мала

²¹ В. Менджецький, *Селяни у націотворчих процесах Центральної і Східної Європи у другій половині XIX – на початку XX століття*, “Україна Модерна”, Львів 2001, № 1, Режим доступу: <http://uamoderna.com/arkhiv/50-menuprochasopys/archivzhurnalu/6/41-6>

²² М.В. Потапенко, *Польська національна освіта у Наддніпрянській Україні в добу Центральної ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.)*.

²³ О.А. Буравський, *Поляки Волині у другій половині XIX – на початку XX ст.*, с.105; І. Лісевич, *Духовно спрагли*, с.10-15.

²⁴ І. Лісевич, *Духовно спрагли*, с.39.

²⁵ Е.О. Зваричук, *Римо-католицька церква та польська освіта на Поділлі (друга половина XIX – початок XX ст.)*, с. 253.

²⁶ Д. Бовуа, *Російсько-польська війна за освіту в Україні (1863-1914 рр.)*, с. 43-44.

історія Польщі²⁷. Однак, пропольський підтекст читання історичної літератури, як і раніше, добре усвідомлювався. У 1912 р. у Ковельському повіті відзначалось посилення “польського шовінізму і пропаганди католицизму”, бо ковельський ксьондз під час уроків Закону Божого викладав учням історію Польщі і читав книги з історії²⁸.

Шкільні і позашкільні контакти католицького духовенства з селянами хоча б частково відкривали для останніх фонди книгосховищ при костьолах, товариствах добродчинності, нелегальних польських жіночих монастирях, “Домах Польських” (“Dom Polski”), зрештою католицьких релігійних братствах, куди вступали і православні мешканці. Так, у с. Гвоздаві Житомирського повіту селяни записувались у “рожанцеві братства” (“Bractwo Różańca”), покликані “сприяти відкриттю при костьолах бібліотек з підбором книг, що видавались польською мовою в польсько-католицькому дусі”²⁹.

Культурно-громадська робота римо-католицької церкви активізувалась з 1905 р., коли можливості поширення загальноосвітньої літератури польською мовою збільшилися не тільки за рахунок нелегально ввезених видань, але й завдяки налагодженню власного книгодрукування.

Так, Луцько-Житомирська Консисторія у 1906 р. розсилала єпархією каталог “Бібліотеки Людової” (“Biblioteka Ludowa”) книжкового складу М. Шенковського у Варшаві. У 1907–1916 рр. не менше півсотні видань для народу побачило світ зусиллями ксьондза Ф. Шнарбаховського у Житомирі, Браїлові та Харкові. Серед них – шкільні, науково-популярні та художні твори “Народної бібліотеки” та “Бібліотеки для вигнанців”, дешеві брошури “Копійчаної серії” на релігійні, морально-етичні та історично-краєзнавчі теми³⁰. Священники організували гуртки тверезості, відкривали бібліотеки польської книги³¹. Був започаткований шерег легальних періодичних видань: “Lud Boży” (із додатками “Słowo Boże” та “Nasza wieś”), “Głos Katolicki” та “Oracz”, примірники яких потрапляли й до селянства, вміщуючи крім релігійних порад ще й сільськогосподарські. Часопис “Nasza Wieś”, наприклад, мав розділи: економічний, політичний, науковий,

²⁷ І. Лісевич, *Духовно спраглі*, с. 34-35.

²⁸ Зведення агентурних відомостей по м. Житомиру, Волинської губернії. За спостереженнями за настроєм польського населення. 31 лютого 1912 року. Складені при Південно-Західному охоронному відділенні, ЦДІАУК, фонд .276, опис 1, одиниця збірки 418, арк. 22-22 зв.

²⁹ В.А. Нестеренко, *Культурно-освітній розвиток поляків Поділля на початку ХХ ст.*, с. 221; О.А. Буравський, *Поляки Волині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.*, с.110-111.

³⁰ І. Лісевич, *Духовно спраглі*, с. 74-75, 106-107.

³¹ О.А. Буравський, *Поляки Волині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.*, с. 111.

хроніки релігійного життя; розповсюджувався серед пастви в Проскурові, Ярмолинцях та Шарівці, був закритий після звинувачень у пропаганді польського патріотизму³². Поліцейські відділки були зобов'язані слідкувати, щоб римо-католицьке духовенство та "керівні класи польського суспільства" не організовували несанкціонованого друку³³. Більш вільно польське книгодрукування для народу змогло розвиватися тільки від 1917 р.³⁴

Тісно пов'язаною із римо-католицькою церквою була діяльність низки жіночих організацій. У 1907 р. просвітницькі цілі переслідували діячки римо-католицького гуртка Християнсько-католицького товариства "Дзвигня" ("Dźwignia"), "Робота", "Київського польського жіночого гуртка"³⁵. Мета останнього полягала у розвитку "системи народної (польської) просвіти" міських і сільських мешканців³⁶. У 1912-1913 рр. при житомирській "Дзвигні" нелегально існували "Коло Освяти" ("Kolo Oświaty"), «Коло вчителюк», «Коло Польщі». 7 січня 1913 р. у м. Житомирі ксьондз Скальський провадив довгу бесіду з активістками цих товариств про політичне значення для поляків католицької віри, яка допомагає захиститись від русифікації і служить ідеї відновлення Вітчизни³⁷.

Польські жінки, зокрема члени родин землевласників та їх управителів, стаючи вчительками у таємних польських школах, могли користуватись книжками з домашніх бібліотек. Так, за спогадами Г. Кутиловської, у школі с. Куманівці мати М. Левицької навчала польських селян за "Історією Польщі" Владислава Анчиця³⁸. Саме жінки вважались берегинями польськості у своїх родинах, при-

³² В.А. Нестеренко, *Культурно-освітній розвиток поляків Поділля на початку ХХ ст.*, с. 229.

³³ Секретне донесення унтер-офіцера додаткового штату Волинського жандармського управління в Острозькому пункті начальнику Волинського жандармського управління № 4147 від 23 травня 1910 р., ЦДІАУК, фонд 1262, опис.1, одиниця збірки 13, арк. 195.

³⁴ М.В. Потапенко. *Польська національна освіта у Наддніпрянській Україні в добу Центральної ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.)*.

³⁵ Копія. Матеріали підготовки уездних съездов по выборам в земские управления. 1907, ЦДІАУК, фонд 442, опис 637, одиниця збірки 545, арк. 56 зв.

³⁶ Конфіденційне донесення Київського губернатора Київському, Подільському та Волинському генерал-губернатору №275 від 26 грудня 1909 р., ЦДІАУК, фонд 442, опис 639, одиниця збірки 797, арк. 1-4.

³⁷ Зведення агентурних відомостей по м. Житомиру Волинської губернії. За спостереженням за настроями польського населення. За серпень місяць. 1912 рік, ЦДІАУК, фонд 276, опис 1, одиниця збірки 418, арк. 137-139 зв.; Рапорт начальника Волинського губернського жандармського управління №262 від 7 січня 1913 р., ЦДІА У, фонд 1335, опис 1, одиниця збірки 1556, арк. 2.

³⁸ Д. Бовуа, *Російсько-польська війна за освіту в Україні (1863-1914 рр.)*, с. 64.

щеплюючи дітям знання про свою країну та її минуле, навчаючи мові, скеровуючи у добір літератури. За підрахунками О.О. Ніколаєнко, у навчальній діяльності були зайняті 345 польських жінок на Київщині, 207 – на Волині і 174 – на Поділлі³⁹.

Виховне значення могло мати розташування деяких таємних шкіл у землевласницьких резиденціях. Картини, старовинні предмети побуту, світлини, портрети, серед яких не бракувало відомих національних героїв, містили величезну дидактичну вартість, підтримуючи польськість, ілюструючи історичні розповіді⁴⁰. І. Лісевич стверджує, що широкий читач не мав доступу до книг з приватних зібрань (переважна більшість поміщицьких бібліотек була варварськи знищена під час погромів маєтків 1917–1919 рр. занархівованими фронтовиками або ж місцевими селянами, в чому брали участь і селяни-поляки)⁴¹. З ним погоджуються Д. Клемантович та В. Зьомек, при тому відзначаючи, що приватні бібліотеки часто ставали основою для закладання чи підтримки існування шкільних бібліотек. Прикладом, чимало видань із зібрання Вороніна з Білокриниці потрапило до розміщеної у палаці землеробсько-ремісницької школи⁴². Нелегальні бібліотеки та хати-читальні з кінця ХІХ ст. виникали при поміщицьких дворах і цукроварнях⁴³. Були клопотання про відкриття публічних бібліотек “на всіх мовах” у невеличких містечках⁴⁴, у 1908 р. польська читальня легально існувала у м. Здолбунів на Волині⁴⁵.

Малодослідженими залишаються джерельні звістки про поміч селянам з боку сільськогосподарських товариств, керованих польськими землевласниками. Так, Подільське сільськогосподарське товариство влаштовувало у деяких пунктах губернії летючі й показові селянські поля. Важко сказати, наскільки при цьому вживалось польське друковане слово, бо є згадка про видання цим

³⁹ О.О. Ніколаєнко, *Жіноча освіта в середовищі польського населення Південно-Західних губерній Російської імперії в 60-х роках ХІХ – на початку ХХ ст.*, “Історичний архів”, Миколаїв 2008, вип. 2, с.143-144.

⁴⁰ D. Klemantowicz, W. Ziomek, *Biblioteki i arhiwa w rezydencjach polskich ziemian na Wołyni w okresie zaborów*, [w:] *Ukrainica Polonica II*, т. II, Київ-Житомир 2008, с.177.

⁴¹ І. Лісевич, *Духовно спрагли*, с. 80.

⁴² D. Klemantowicz, W. Ziomek, *Biblioteki i arhiwa w rezydencjach polskich ziemian na Wołyni w okresie zaborów*, с. 179-180.

⁴³ І. Лісевич, *Духовно спрагли*, с. 9.

⁴⁴ О.М. Завальнюк, О.Б. Комарніцький, *Подільські бібліотеки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.*, “Освіта, наука і культура на Поділлі”, т. 2, Кам'янець-Подільський 2002, с. 9.

⁴⁵ Секретний рапорт Начальника Волинського губернського жандармського управління № 645 від 4 січня 1908 р., ЦДІАУК, фонд 1335, опис 1, одиниця збірки 418, арк. 45.

товариством “маленької популярної газети малоросійською мовою спеціально для селян”⁴⁶ (можливо у джерелі згадується започаткована у 1906 р. польським поміщиком, кооперативним ентузіастом І.А. Волошиновським популярна серед селян перша україномовна газета Поділля “Світова Зірниця”, яка у 1909 р. мала наклад у 1700 примірників⁴⁷). У 1912 р. на Волині у містечках Славута та Шепетівка були зареєстровані два польські споживчі товариства, у складі яких були й православні особи⁴⁸.

Потрапляння польської літератури у селянське середовище було пов’язано з діяльністю не тільки суто жіночих товариств, а й інших польських громадських об’єднань і політичних партій. З кінця XIX ст. (у викладі І. Лісевича – з 1881 р., за даними польських дослідників, зокрема, М. Коженювського, – з 1897 р.) в Україні діяло підпільне товариство “Освятя Людова” (“Oświata Ludowa”), створене для “прищеплення народу польської обізнаності” шляхом влаштування таємних шкіл, бібліотек та читалень, читань і співбесід, розповсюдження нелегальних журналів, брошур і книжок, “написаних у народному дусі”⁴⁹. В 1904 р. було започатковане товариство “Освятя” (“Oświata”), злегалізоване у 1906 р. у Київській губернії й закрито у 1909 р.⁵⁰, хоча згадки про його нелегальну діяльність стосуються і 1910 р., і 1912 р.⁵¹. Під час закриття «Освятя» особливе занепокоєння у Сенату викликала можливість поширення діяльності товариства на села, де воно мало неодмінно вступити “на слизький шлях вузько національної політичної діяльності”, заважаючи “національно-політичній єдності, у цілях асиміляції російської народності”⁵². Характерно, що у січні 1908 р. подільський губернатор, задовольняючи клопотання актора Заборовського, дозволив постановки польських

⁴⁶ Копія. Матеріали підготовки уездних съездов по виборам в земские управления. 1907, ЦДІАУК, фонд 442, опис 637, одиниця збірки 545, арк. 45-61.

⁴⁷ В.А. Нестеренко, *Культурно-освітній розвиток поляків Поділля на початку ХХ ст.*, с. 226.

⁴⁸ Список польських клубів і товариств, що функціонують на цей час у районі Волинської губернії, ЦДІАУК, фонд 1335, опис 1, одиниця збірки 2132, арк. 235.

⁴⁹ Переклад з польської документу №30, а по протоколу огляду №199, ЦДІА У, фонд 274, опис 1, одиниця збірки 677, арк. 36-37; І. Лісевич, *Духовно спрагли*, с.20; М. Коженювський, *За Золотими ворітьми. Суспільно-культурна діяльність поляків у Києві в 1905-1920 роках*, Київ 2015, с. 146

⁵⁰ І. Лісевич, *Духовно спрагли*, с.20-21.

⁵¹ Секретний рапорт начальника Київського охоронного відділення. №542 від 4 лютого 1910 р., ЦДІАУК, фонд 1335, опис 1, одиниця збірки 2167, арк. 3-3 зв.; Зведення агентурних відомостей по м. Житомиру Волинської губернії. За спостереженням за настроями польського населення. За серпень місяць 1912 рік, ЦДІАУК, фонд 276, опис 1, одиниця збірки 418, арк. 137-139 зв.

⁵² Копія. Указ його Імператорської величності, Самодержця Всеросійського, із Правительствующого Сената Київському губернатору (1910-1911), ЦДІАУК, фонд 1335, опис 1, одиниця збірки 2167, арк. 1-2.

спектаклів тільки у містах, бо у селах вони могли б переслідувати цілі “польської пропаганди”⁵³.

З 1880-х рр. просвітою народу у “польсько-патріотичному дусі для роботи за звільнення Польщі” займалась “Ліга Народова” (“Liga Narodowa”) – об’єднання з законспірованою мережею, що складалася з міських та сільських гуртків (“kółek”), у т.ч. й з числа селян. Члени гуртків зобов’язувались допомагати у доставці з-за кордону видань партії, зберігати їх, читати і давати читати знайомим.

У 1902 р. “Ліга Народова” видавала патріотичну літературу для різного роду читачів: місцеве періодичне видання – “Походни” (“Pochodni”), закордонні – “Поляк” (“Polak”), “Тека” (“Tecka”), “Всепольський огляд”, “Малий Світ”; підтримувала нелегальні товариства, зокрема, “Освятю Людову” і народну організацію “Вільні Брати”⁵⁴, покликану “пробуджувати громадянський дух” ремісників та селян заради відновлення кордонів вільної Польщі, зокрема й шляхом розповсюдження періодичних видань і брошур⁵⁵. Товариству “Польський Союз”, зареєстрованому у 1907 р., приписувались наміри “прищеплювати ідеї польського націоналізму” полякам та “сполщеним малоросам” всіх прошарків загальноосвітніми засобами⁵⁶.

З часом заходи з просвіти селянства все більше політизувалися. У 1913 р. Міністерство внутрішніх справ заклиало керівництво краю запобігти вербуванню сільського населення до лав “Народного звензеку польського” (“Polski Związek Ludowy”, у тексті – “Народний селянський союз”) й розповсюдженню ним прокламацій польською мовою із закликами до збройного повстання⁵⁷.

⁵³ Донесення Подільського губернатора Київському, Подільському і Волинському генерал-губернатору №789 від 23 січня 1908 р., ЦДІАУК, фонд 442, опис 859, одиниця збірки 2, ч. 1, арк. 26.

⁵⁴ Секретне донесення Начальника відділення з охорони порядку й громадської безпеки у м. Варшаві Начальнику Київського губернського жандармського управління від 5 березня 1902 р., ЦДІАУК, фонд 274, опис 1, одиниця збірки 677, арк. 21-22 зв.; Секретне донесення начальника Варшавського губернського жандармського управління від 15 березня 1902 р., ЦДІАУК, фонд 274, опис 1, одиниця збірки 677, арк. 25-28 зв.; Секретне повідомлення Начальника Варшавського жандармського управління від 22 березня 1902 р., ЦДІАУК, фонд 274, опис 1, одиниця збірки 677, арк. 35-35 зв.

⁵⁵ Переклад з польської документу №6 за протоколом огляду №187. Устав Народної організації під назвою «Вільні Брати», ЦДІАУК, фонд 274, опис 1, одиниця збірки 677, арк. 41-42.

⁵⁶ Конфіденційне донесення Київського губернатора Київському, Подільському та Волинському генерал-губернатору № 275 від 26 грудня 1909 р., ЦДІАУК, фонд 442, опис 639, одиниця збірки 797, арк. 1-4.

⁵⁷ Секретний циркуляр Київського губернатора №1335 від 9 лютого 1913 р. начальнику поліції Київської губернії, ЦДІАУК, фонд 278, опис 1, одиниця збірки 187, арк. 29.

У тому ж році арештованих діячів “Корпорації” (“Korporacja”), “Філареції” (“Filarecja”) і “Полонії” (“Polonia”) звинуватили у розповсюдженні прокламацій, патріотичної літератури Польської соціалістичної партії, книжок профспілкової тематики та російських антиурядових видань. Членам “Філареції” інкримінували антидержавну діяльність, оскільки у них знайшли листівки, заклики до терористичних актів та пропагандистські матеріали⁵⁸. Серед останніх, у передвоєнній ситуації потенційної необхідності мобілізації села, особливо загрозливими здались петиції із закликами до селян створювати армію для здобуття незалежності Польщі. Для протидії “зраді” пропонувалось перекласти польською і видати брошури “Казна и войско”, “Польские стремления дружбы”, “Разведывательная служба” та інші, а також широко оголосити на сторінках “російської патріотичної преси всі таємні махінації поляків”⁵⁹. Цікаво, що члени вказаних студентських організацій мали доступ до таємних бібліотек⁶⁰, так, учасники “Житомирської польської корпорації” мали можливість користуватися найбільшою в місті польською бібліотекою, яка нараховувала близько 6 тис. томів⁶¹.

Поза всім, відзначаючи сфери суспільної активності у прищепленні польськості селянам Правобережжя через прилучення їх до польського друкованого слова, навряд чи можна говорити про цілісні системні впливи на їхню свідомість. Окрім “охоронної” політики влади, у кожному селі складалася своя мікроситуація, залежна від ступеню активності у поширенні читання, рецепції польської книжки селянами, матеріального забезпечення тощо.

В ідеологічному суперництві російським властям було важливо не тільки вберегти селянські душі від “шкідливих” польських впливів, але й “правильно” заповнити їх іншим змістом. Утім, якщо розвиток польського просвітництва обмежувався ззовні, то російське наштовхнулось на небажання влади враховувати різні суспільні інтерпретації сутностей російської ідентичності, що мали засвоюватись читаючими селянами. Російський офіційний стандарт формування селянських читацьких практик досить жорстко скеровувався і не мав на меті підносити самоусвідомлення селян до рівня свідомості вільних людей, стимулюючи їхню громадянську активність.

⁵⁸ Д. Бовуа, *Російсько-польська війна за освіту в Україні (1863-1914 рр.)*, с. 66.

⁵⁹ Доповідь начальника Київського губернського жандармського управління про польський національний рух у Південно-Західному краї. Лютий 1914 р., ЦДІАУК, фонд 274, опис.4, одиниця збірки 409, т.І, арк. 78-88.

⁶⁰ І. Лісевич, *Духовно спрагли*, с. 74.

⁶¹ О.А. Буравський, *Поляки Волині у другій половині XIX – на початку XX ст.*, с. 105.

На Правобережжі поширення писемності та читання (навіть російською мовою) гальмувались через тривалу відсутність земських структур, звуженість каналів дії громадських об'єднань та приватних осіб у справі організації народних бібліотек, читалень, книжкових складів, проведення публічних читань. Урядова просвітницька політика, якою б нерішучою й половинчастою вона не була, знаходила відгук серед освічених верств краю, однак досвід існування Київського товариства грамотності (1882–1908 рр.) засвідчив таке: обмаль пропозицій допомоги селянам, а не абстрактному “народу”; небажання влади рахуватись із різноманітним суспільною пропозиції, що й спричинило закриття товариства (про врахування просвітницьких устремлінь більш радикально налаштованих громадських об'єднань та політичних угруповань у цьому контексті годі й згадувати); наявність певної суспільної підтримки владного курсу з контролювання змісту призначеної для селян літератури⁶². Усвідомлення необхідності просвіти селян сусідувало з проявами соціальної зверхності та побоюваннями надати їм “зайву” інформацію. Київський громадський діяч С.А. Блонський у 1905 р. писав про те, що селянин “не втратив усвідомлення, що визначений для нього Промислом Божим уділ полягає у тім, щоб на своїй рідній сільській ниві, у поті обличчя, їсти хліб свій”, тому для цієї верстви, на його погляд, було важливо, щоб “голова, навчена читати, писати і рахувати, не отуманилась вищими абстрактними знаннями”⁶³.

Основним офіційним джерелом потрапляння друкованих видань у селянське середовище залишалась мережа початкових шкіл, яка повільно зростала впродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. із збереженням переважання церковно-приходських шкіл над більш прогресивними міністерськими. У 1894/1895 навчальному році на Поділлі у церковнопарафіяльних школах навчалось 56300 школярів, у міністерських – 18692. Ще більше дітей шкільного віку (236538) взагалі не відвідували навчальних закладів⁶⁴. До 1909 р. у краї існувало 4804 школи, але більшість складала однокласні церковно-приходські⁶⁵, у яких “отуманова-

⁶² В.О. Волошенко, *Київське товариство грамотності в поширенні «корисних книг» серед селянства Правобережжя*, “Вісник Прикарпатського університету. Історія”, Івано-Франківськ 2013, вип. 23–24, с. 38–47.

⁶³ С.Е. [С. Єфремов]. Блонский С.А. Народные школы с малорусским языком, “Киевская Старина”, Киев 1905, № 7–8, с. 5–7.

⁶⁴ В.С. Перерва, *Учні церковнопарафіяльних шкіл Подільської єпархії ХІХ – початку ХХ ст.: спроба спектрального аналізу*, “Освіта, наука і культура на Поділлі”, Кам'янець-Подільський 2011, т. 17, с. 17.

⁶⁵ Копія. Матеріали підготовки уездних съездов по выборам в земские управления. 1907, ЦДДАУК, фонд 442, опис 637, одиниця збірки 545, арк. 60.

тись” селянським головам не було чим – зміст освіти не змінювався протягом століття. За міністерською програмою 1803 р. селян мали навчати читанню, письму, першим діям арифметики і закону Божому, а також знайомити з обов’язками до “государя, начальства і ближнього”⁶⁶. На зламі ХІХ–ХХ ст. настанови майже не змінилися. Закладаючи основи російської імперської ідентичності, в учнів прагнули виховувати відданість православної вірі, государю й Вітчизні, постійно навіюючи, що святим обов’язком православного християнина є любов до Бога та охота до молитви. Цьому підпорядковувались усі шкільні порядки: щоденні молитви, участь у церковному служінні, вироблення звички висловлюватись і писати літературною російською мовою. Головну увагу звертали на вивчення мови, Закону Божого, церковного співу і релігійне читання⁶⁷. Школярі кожен день мали починати “з думки про Бога і просвітницьке значення для людини Слова Божого”⁶⁸.

У міністерських школах настанови були такі самі, але набір предметів – ширшим, зокрема, можна було отримати знання з історії та географії. Як не дивно, але саме необхідність запобігання розвитку польської таємної системи освіти підштовхувала до заснування у краї міністерських шкіл з їх більш сучасними навчальними програмами і кращим забезпеченням літературою. Свого часу обер-прокурор Синоду Победоносцев наголошував, що в оточенні поляків-католиків місцеве населення може відчувати свою приналежність до російського народу тільки у міністерських школах⁶⁹. У 1892 р. попечитель Київського навчального округу зазначав, що іновірці, за релігійними мотивами, віддавали перевагу міністерським училищам. Однак, “керівники католицько-польської пропаганди”, оберігаючи таємні польські школи, нерідко схиляли католицькі селянські громади до клопотань про відкриття церковно-приходських шкіл, які не перешкоджали їхній “пропаганді” так, як міністерські⁷⁰.

⁶⁶ И.Ф. Павловский, *Приходские школы в Малороссии и причины их уничтожения*, “Киевская Старина”, Киев 1904, № 1, с. 2-23.

⁶⁷ *Отчет попечителя Киевского Учебного Округа о состоянии народных училищ*, [w:] *Отчет попечителя Киевского Учебного Округа о состоянии учебных заведений за 1893 год*, Киев 1894, с. 48-50; *Отчет попечителя Киевского Учебного Округа о состоянии народных училищ*, [w:] *Отчет попечителя Киевского Учебного Округа о состоянии учебных заведений Округа за 1901 год*, Киев 1902, с. 95.

⁶⁸ Лист Попечителя Київського навчального округу директорам народних училищ, учительських інститутів і семінарій №159 від 14 жовтня 1911 р., ЦДІАУК, фонд 707, опис 229 (1911), одиниця збірки 1, арк. 16.

⁶⁹ Д. Бовуа, *Російсько-польська війна за освіту в Україні (1863-1914 рр.)*, с. 55.

⁷⁰ *Отчет попечителя Киевского Учебного Округа о состоянии народных училищ* [в:] *Отчет попечителя Киевского Учебного Округа о состоянии учебных заведений за 1893 год*, с. 16.

Засадничі установки формування проросійської свідомості у селянства Правобережжя актуалізувались через значну кількість “іновірців” у краї, причому не тільки поляків. Починаючи з 1887 р., за взірцем міністерських були переобладнані численні чеські та німецькі школи⁷¹. Нові програми були націлені на “правильне систематичне начало до обрусіння”⁷². У 1894 р. під час огляду чеських шкіл Волині попечитель заявив, що навчання у них поставлено на “твердих російських засадах державності і релігії”, а випускники читали й вільно переповідали статті з історії, знали напам’ять достатню кількість віршів⁷³.

Шкільні бібліотеки, особливо у сільських однокласних училищах, поповнювались на мізерні кошти, на додаткову літературу грошей майже не залишалось, хоча попит на неї зростав⁷⁴. Навіть за її наявності, це були переважно книги релігійного та історичного змісту з числа рекомендованих Міністерством народної освіти⁷⁵. Так, у 1911 р. на честь ювілею селянської реформи для придбання рекомендувалась книга А. Турцевича “Русские крестьяне под владычеством Литвы и Польши”, яка містила короткий популярний виклад “історії об’єднання Литви і Польщі і возз’єднання Західної України з Великою Росією”⁷⁶. Через недофінансування до шкільних бібліотек не потрапляла навіть більша частина літератури з міністерського переліку. Поза ними залишався і широкий спектр художніх творів російських класиків. Х. Кайдзава вважає, що долучення нижчих верств населення до читання цих творів було метою “прогресивної російської інтелігенції” у складанні альтернативного варіанту створення російської ідентичності: російська література розглядалась ідеальним матеріалом, новою загальнодоступною основою для виховання народу навзамін застарілих концептів самодержавства

⁷¹ Е.О. Зваричук, *Римо-католицька церква та польська освіта на Поділлі (друга половина XIX - початок XX ст.)*, с. 257.

⁷² *Отчет попечителя Киевского Учебного Округа о состоянии народных училищ* [в:] *Отчет попечителя Киевского Учебного Округа о состоянии учебных заведений за 1889 год*, Киев 1890, с. 4-5.

⁷³ Циркуляр по управлінню народними училищами Південно-Західного краю Червня №6 1894 рік, ЦДІАУК, фонд 707, опис 296 (1892), одиниця збірки 68, ч.І, арк. 139-142 зв.

⁷⁴ *Отчет попечителя Киевского Учебного Округа о состоянии народных училищ* [в:] *Отчет попечителя Киевского Учебного Округа о состоянии учебных заведений за 1893 год*, с. 30-32, 46-47; *Отчет попечителя Киевского Учебного Округа о состоянии народных училищ* [в:] *Отчет попечителя Киевского Учебного Округа о состоянии учебных заведений за 1901 год*, Киев 1902, с. 58.

⁷⁵ *Отчет попечителя Киевского Учебного Округа о состоянии народных училищ за 1906 год*, Киев 1907, с. 16-17.

⁷⁶ Лист Попечителя Київського навчального округу директорам народних училищ, учительських інститутів і семінарій, жіночих гімназій №190 від 26 листопада 1911 рр., ЦДІАУК, фонд 707, опис 229 (1911), одиниця збірки 1, арк. 5.

і православ'я⁷⁷. Читання художньої літератури влада не сприймала, як надважливий чинник ідейного впливу на селянство, однак це не вирішувало завдання тотального контролювання кола селянського читання, адже російськомовна література доходила до селян не тільки офіційними шляхами через шкільні бібліотеки та завдяки організованим громадським ініціативам. Приватні торгівці майже без обмежень поширювали лубочну літературу з текстами, розрахованими на масові смаки. Після 1905 р. всупереч "охоронним" діям до селян стало потрапляти все більше нелегальних видань.

Збільшення кількості та урізноманітнення друкованої продукції призвело до розширення читацької аудиторії, тим більше, що поступово набирав обертів ще й український національний проект, представники якого також робили ставку на поширення власних ідей через "народні" видання⁷⁸. У 1909 р. київський губернатор назвав діяльність польських просвітницьких товариств в Україні (де відсоток польськомовного населення був "досить малий") "шкодою повільної дії". Значно загрозливішою йому здавалась програма українських організацій⁷⁹. До речі, підтримку українські ідеї знаходили і серед поляків. Прикладом, у 1909 р. службовці Уманського цукрового заводу на чолі з директором, К. Мохлинським, клопоталися про дозвіл влаштувати у с. Узині дві любительські вистави російською, українською і польською мовами із спрямуванням збору на побудову пам'ятника Т.Г. Шевченку⁸⁰. На початку ХХ ст. у повідомленні подільського губернатора згадувалось про "українофільські" тенденції, поширювані працівником бібліотеки Варшавського університету Д. Баранюком, який щорічно приїжджав на Батьківщину й мав стосунок до роботи бібліотеки с. Терешківці Летичівського повіту⁸¹.

⁷⁷ Х. Каидзава. *Распространение чтения художественной литературы среди народа и формирование национальной идентичности в России (1870-е – 1917)*, Режим доступу: http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no17_ses/10kaizawa.pdf

⁷⁸ Див.: Л.І. Євселевський, С.Я. Фарина, «*Просвіта*» в Наддніпрянській Україні: Історичний нарис, Київ 1993, 128 с.; О.В. Лисенко, «*Просвіти*» та кооперативи в українському суспільному середовищі на початку ХХ ст., Київ 2008, 166 с.; В.В. Хоню, *Організаційно-мотодичні засади роботи українських видавців кінця ХІХ – початку ХХ ст. (На прикладі київського видавництва «Вік»)*, Київ 2000, 48 с.; Я. Ісаевич, *Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми*, Львів 2002, 520 с.: іл. та інш.

⁷⁹ Конфіденційне донесення Київського губернатора Київському, Подільському та Волинському генерал-губернатору №275 від 26 грудня 1909 р., ЦДІАУК, фонд 442, опис 639, одиниця збірки 797, арк. 1-4.

⁸⁰ Донесення Київського губернатора Київському, Подільському і Волинському генерал-губернатору №1386 від 4 квітня 1909 р., ЦДІАУК, фонд 442, опис 859, одиниця збірки 2, ч. 1, арк. 155.

⁸¹ О.М. Завальнюк, О.Б. Комарніцький, *Подільські бібліотеки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.*, с.13.

Отже, і у російських, і у польських суспільних колах, дотичних до справи поширення читання серед українських селян Правобережжя, робився акцент на формуванні у них відповідної національної постави. Через друковане слово й утвердження значущості власної мови наголошувалась вага релігійних цінностей, понять з вітчизняної географії та історії. Однак, вдаючись до розповсюдження різнотипної літератури, польська просвітницька система створювала поле для суспільної взаємодії, сприяючи подоланню станових протиріч і розвитку громадянської національної свідомості. Натомість російська – унеможлиблювала солідаризацію громадськості у цій царині, спираючись в основному на офіційні важелі впливу та відкидаючи можливості реалізації альтернативних суспільних проєктів. Друковане слово та освіта використовувались задля консервації архаїчності, як запоруки збереження російської станової системи управління. Російські власті стримували розвиток не тільки польської просвіти, запобігаючи формуванню інакшої національної ідентичності, а й намагалися контролювати зміст доступного селянам читання російською мовою задля забезпечення необхідного ступеню їхньої політичної лояльності. Віджилі ідеологеми офіційної освітньої політики перешкоджала як урізноманітненню селянських читацьких практик, так і подальшим трансформаціям суспільства загалом. Поширення читання у російсько-польському суперництві за душі українського селянства одночасно виявило конфлікт різних типів мислення, різних систем світоглядних цінностей.

Russian & Polish Competition in Struggle for Ukrainian Peasantry of Right-Bank Ukraine in the late nineteenth and early twenty centuries

The article is dedicated to Polish & Russian competition carried out with the help of the printed word and its influence on the formation of national identity of the Ukrainian peasantry leaving at the Right-Bank Ukraine in the late nineteenth and early twenty centuries. The author analyses famous literary records, published source data and materials from the Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv. The article reveals the spheres of Polish social activities, which encouraged villagers to participate in Polish readings in spite of antagonism of Russian official establishments. The author shows the subjects and aspects of reading being very important for patriotic education of the peasantry. It is stated that Polish educational system encouraged social mutual cooperation of the representatives of different social classes by distribution of a wide range of literature. At the same time, an out-dated ideologue of Russian official educational politics prevented the development of various reading practices among the villagers, disabled self-identification of the community and discouraged further transformation of the society.

Translated by: Волошенко Вікторія Олександрівна